

**FARG‘ONA VODIYSI SHAHARLARIDA MAKTABLAR VA
MADRASALARNING O‘RNI, YANGI SOVET TA‘LIM TIZIMINING JORIY
ETILISHI**

KAMOLOV DIYORBEEK JAMOLDIN O‘G‘LI
UNIVERSITY OF BUSINESS AND SCIENCE TARIX YO‘NALISHI
2-KURS MAGISTRANTI

Annotatsiya. Mazkur maqolada 1926–1945-yillar oralig‘ida Farg‘ona vodiysida ta‘lim tizimining transformatsiyasi, xususan, an‘anaviy maktab va madrasalarning ijtimoiy-ma‘naviy hayotdagi o‘rni hamda sovet ta‘lim tizimining bosqichma-bosqich joriy etilishi ilmiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda sovet hokimiyatining ta‘lim sohasidagi siyosati, uning ideologik yo‘nalishlari, diniy ta‘lim muassasalariga nisbatan olib borilgan cheklovlar va ularning natijalari manbalar asosida yoritiladi.

Shuningdek, maqolada yangi tipdagi maktablar (yagona mehnat maktablari, yetti yillik va o‘rta maktablar) tashkil etilishi, savodsizlikni tugatish (likbez) kampaniyalari, o‘qituvchi kadrlar tayyorlash tizimi va o‘quv dasturlarining modernizatsiyasi masalalari kompleks tarzda ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot davomida Farg‘ona vodiysining o‘ziga xos ijtimoiy-demografik xususiyatlari ta‘lim islohotlarining amalga oshirilishiga qanday ta‘sir ko‘rsatgani ham tahlil etiladi.

Maqola natijalari shuni ko‘rsatadiki, sovet ta‘lim tizimi joriy etilishi an‘anaviy diniy ta‘lim tizimining qisqarishiga olib kelgan bo‘lsa-da, aholi orasida savodxonlik darajasining sezilarli oshishiga, yangi dunyoqarash shakllanishiga va mintaqada ijtimoiy modernizatsiya jarayonlarining jadallashishiga xizmat qilgan. Shu bilan birga, ushbu jarayonlar mahalliy madaniy va dini qadriyatlar bilan ziddiyatli holatlarni ham yuzaga keltirgan.

Kalit so‘zlar: Farg‘ona vodiysi, sovet ta‘lim tizimi, an‘anaviy maktablar, madrasalar, likbez siyosati, yagona mehnat maktabi, savodxonlik, ta‘lim islohotlari, ideologiya, diniy

ta'lim, o'qituvchi kadrlar, ijtimoiy modernizatsiya, 1926–1945-yillar, O'zbekiston SSR, ma'naviy transformatsiya

Kirish

XX asrning birinchi yarmi Markaziy Osiyo, xususan Farg'ona vodiysi tarixida tub ijtimoiy-siyosiy va madaniy o'zgarishlar davri sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. 1920-yillarning ikkinchi yarmidan boshlab sovet hokimiyatining mustahkamlanishi bilan bir qatorda, jamiyat hayotining barcha sohalarida, jumladan ta'lim tizimida ham chuqur transformatsion jarayonlar yuz berdi. Mazkur davrda ta'lim siyosati davlatning ideologik maqsadlari bilan chambarchas bog'liq holda shakllantirilib, yangi avlodni kommunistik ruhda tarbiyalash, savodsizlikni tugatish va ijtimoiy ongini qayta qurish asosiy vazifalardan biri sifatida belgilandi.

Farg'ona vodiysi o'zining yuqori aholi zichligi, qadimiy madaniy merosi va rivojlangan diniy-ma'rifiy an'analari bilan ajralib turuvchi hudud bo'lib, unda maktab va madrasalar uzoq asrlar davomida ta'limning asosiy shakli sifatida faoliyat yuritgan. Ushbu an'anaviy ta'lim muassasalari nafaqat diniy bilim berish, balki jamiyatda axloqiy me'yorlarni shakllantirish, ijtimoiy birdamlikni mustahkamlash va milliy o'zlikni saqlashda muhim rol o'ynagan. Biroq sovet hokimiyati o'rnatilgach, diniy ta'lim tizimi "eskicha" va "reaksion" sifatida baholanib, unga nisbatan keskin cheklovlar joriy etildi hamda uning o'rnini dunyoviy, markazlashgan va ideologik jihatdan nazorat qilinadigan yangi ta'lim tizimi egallay boshladi.[1]

1926–1945-yillar oralig'i aynan ushbu o'tish davrining eng muhim bosqichlaridan biri hisoblanadi. Bu davrda yagona mehnat maktablari tizimi joriy etildi, savodsizlikni tugatishga qaratilgan keng ko'lamli kampaniyalar amalga oshirildi, o'qituvchi kadrlar tayyorlash tizimi yo'lga qo'yildi va ta'lim mazmuni tubdan yangilandi. Shu bilan birga, bu jarayonlar mahalliy aholi orasida turlicha munosabatlarga sabab bo'lib, an'anaviy qadriyatlar bilan yangi ideologik talablar o'rtasida murakkab ziddiyatlarni yuzaga keltirdi.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, u Fargʻona vodiysida taʼlim tizimining tarixiy rivojlanishini kompleks tahlil qilish orqali nafaqat sovet davri taʼlim siyosatining mohiyatini ochib beradi, balki uning mintaqaning ijtimoiy-madaniy taraqqiyotiga koʻrsatgan taʼsirini ham yoritadi.[2] Tadqiqotning maqsadi — 1926–1945-yillar davomida anʼanaviy maktab va madrasalarning oʻrni hamda sovet taʼlim tizimining joriy etilish jarayonlarini tarixiy manbalar asosida tahlil qilish, ularning oʻzaro aloqadorligi va qarama-qarshiliklarini aniqlashdan iborat.

Shu nuqtai nazardan, maqolada tarixiylik, tizimlilik va qiyosiy tahlil metodlaridan foydalanilgan holda, Fargʻona vodiysida taʼlim tizimining evolyutsiyasi, uning ijtimoiy asoslari va natijalari ilmiy jihatdan asoslab beriladi.

Asosiy qism

XX asr boshlariga qadar Fargʻona vodiysida taʼlim tizimi asosan anʼanaviy maktab va madrasalar faoliyati bilan belgilanib, ular jamiyatning maʼnaviy va ijtimoiy hayotida muhim oʻrin tutgan. Maktablar boshlangʻich savodxonlikni shakllantirishga xizmat qilgan boʻlsa, madrasalar diniy-ilmiy bilimlarning markazi sifatida faoliyat yuritgan.[3] Ushbu muassasalarda Qurʼon, hadis, fiqh, mantiq va adabiyot kabi fanlar oʻqitilib, ular orqali nafaqat bilim berish, balki shaxsning axloqiy kamoloti ham taʼminlangan. Fargʻona vodiysi hududida bu taʼlim maskanlari keng tarqalgan boʻlib, ular koʻpincha mahalliy aholi tomonidan moddiy jihatdan qoʻllab-quvvatlangan va vaqf tizimi asosida faoliyat olib borgan. Shu sababli, anʼanaviy taʼlim tizimi jamiyatning ichki ehtiyojlariga mos ravishda shakllangan mustaqil tizim sifatida namoyon boʻlgan, biroq unda dunyoviy fanlarning ulushi cheklangan edi.[4]

Sovet hokimiyati oʻrnatilishi bilan taʼlim tizimida tub burilish yuz berdi. 1920-yillarning ikkinchi yarmidan boshlab taʼlim siyosati marksistik-lenincha mafkura asosida qayta shakllantirilib, uning asosiy maqsadi yangi ijtimoiy tuzumga mos, siyosiy jihatdan ongli va savodli avlodni tarbiyalashdan iborat boʻldi. Shu nuqtai nazardan, anʼanaviy diniy taʼlim muassasalari “eskilik qoldigʻi” sifatida baholanib, ularning faoliyati bosqichma-bosqich cheklana boshladi. Taʼlim tizimi toʻliq davlat nazoratiga oʻtkazilib, yagona oʻquv

dasturlari va standartlari joriy etildi. O'quv jarayoniga ilmiy dunyoqarash, ateistik qarashlar va ishlab chiqarish bilan bog'liq bilimlar kiritilib, maktab nafaqat ta'lim beruvchi, balki ideologik tarbiya vositasiga ham aylantirildi.

1926–1945-yillar davomida Farg'ona vodiysida yangi tipdagi maktablar keng rivojlandi. Yagona mehnat maktablari, yetti yillik va o'rta maktablar tashkil etilib, ular orqali ta'limning yangi modeli amaliyotga tatbiq qilindi.[5] Bu maktablarda nazariy bilimlar bilan bir qatorda amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga alohida e'tibor qaratildi. O'quvchilar ishlab chiqarish bilan bog'liq mashg'ulotlarga jalb etilib, jamoaviy mehnat va texnik bilimlar ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylandi. Shu bilan birga, ayollar va qizlarning ta'limga jalb qilinishi kengayib, bu jarayon jamiyatda gender tenglikni shakllantirishga xizmat qildi. Natijada, maktablar tarmog'ining kengayishi aholi, ayniqsa yoshlar orasida ta'lim qamrovining sezilarli darajada ortishiga olib keldi.[6]

Mazkur davrda amalga oshirilgan eng muhim islohotlardan biri savodsizlikni tugatish siyosati – “likbez” kampaniyasi bo'ldi. Ushbu siyosat doirasida kattalar uchun kechki maktablar, qisqa muddatli o'quv kurslari va maxsus dasturlar tashkil etildi. Farg'ona vodiysida ham bu jarayon keng ko'lamda amalga oshirilib, turli yoshdagi aholi qatlamlari savod chiqarish imkoniyatiga ega bo'ldi. Natijada, qisqa vaqt ichida savodxonlik darajasi sezilarli darajada oshdi. Bu esa iqtisodiy faoliyat samaradorligini oshirish, davlat boshqaruvida aholi ishtirokini kengaytirish va ijtimoiy ongni shakllantirishda muhim omil bo'lib xizmat qildi.[7] Biroq ayrim hollarda ushbu kampaniya majburiy xarakterga ega bo'lib, bu esa mahalliy aholi orasida ma'lum darajada qarshiliklarni ham yuzaga keltirgan.

Yangi ta'lim tizimini joriy etish jarayonida pedagog kadrlar tayyorlash masalasi ham dolzarb ahamiyat kasb etdi. Shu maqsadda pedagogika texnikumlari, o'qituvchilar tayyorlash kurslari va oliy ta'lim muassasalari tashkil etildi. Farg'ona vodiysida qisqa muddatli kurslar orqali ko'plab yangi o'qituvchilar tayyorlanib, ular yangi ta'lim tizimining asosiy tayanchiga aylandi. Ta'lim mazmuni tubdan yangilanib, matematika, tabiiy fanlar, tarix va geografiya kabi fanlar keng joriy etildi. Darsliklar markazlashgan holda ishlab

chiqilib, barcha hududlarda yagona standart asosida qo'llanila boshlandi. Bu esa ta'lim tizimining izchil va tizimli rivojlanishini ta'minladi.[8]

Shu bilan birga, sovet ta'lim tizimining joriy etilishi an'anaviy ta'lim tizimi bilan muayyan ziddiyatlarni ham keltirib chiqardi.[9] Diniy ta'lim muassasalarining yopilishi yoki ularning faoliyatiga qo'yilgan cheklovlar mahalliy aholi orasida noroziliklarga sabab bo'ldi. An'anaviy qadriyatlar bilan yangi ideologik talablar o'rtasidagi qarama-qarshiliklar jamiyatda murakkab ijtimoiy-psixologik jarayonlarni yuzaga keltirdi. Biroq shu bilan birga, yangi ta'lim tizimi orqali ommaviy savodxonlikka erishish, dunyoviy bilimlarning keng yoyilishi va kasbiy tayyorgarlik tizimining shakllanishi kabi ijobiy natijalarga ham erishildi. Natijada, Farg'ona vodiysida ta'lim tizimi an'anaviy va zamonaviy elementlarning murakkab uyg'unlashuvi asosida rivojlanib, mintaqaning ijtimoiy-madaniy taraqqiyotiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi.[10]

Xulosa

1926–1945-yillar oralig'ida Farg'ona vodiysida ta'lim tizimi tubdan o'zgarishlar bosqichini boshdan kechirdi. Ushbu davr an'anaviy maktab va madrasalarga asoslangan ta'lim tizimidan markazlashgan, dunyoviy va ideologik yo'naltirilgan sovet ta'lim modeliga o'tish jarayoni bilan xarakterlanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, mazkur transformatsiya jarayoni bir tomondan, asrlar davomida shakllangan diniy-ma'rifiy an'analarning qisqarishiga olib kelgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, jamiyatning umumiy savodxonlik darajasini oshirish va yangi ijtimoiy ongni shakllantirishda muhim omil bo'lib xizmat qilgan.

Sovet ta'lim siyosatining izchil amalga oshirilishi natijasida Farg'ona vodiysida maktablar tarmog'i kengaydi, aholining ta'limga qamrovi sezilarli darajada oshdi hamda ayollar va qizlarning ta'lim olish imkoniyatlari kengaydi. Savodsizlikni tugatish kampaniyalari orqali qisqa vaqt ichida keng aholi qatlamlari savod chiqarishga erishdi. Shu bilan birga, yangi ta'lim tizimi orqali fan va texnikaga asoslangan bilimlar ommalashib, jamiyatda modernizatsiya jarayonlari jadallashdi.

Biroq ushbu o'zgarishlar bir yoqlama ijobiy xarakterga ega bo'lmagan. Diniy ta'lim muassasalarining cheklanishi va an'anaviy qadriyatlarning siqib chiqarilishi mahalliy aholi orasida ma'lum ijtimoiy ziddiyatlarni yuzaga keltirdi. Ta'lim tizimining kuchli ideologiyalashuvi esa uning mazmuniga siyosiy yo'nalish berib, ayrim hollarda ilmiy va madaniy merosning uzluksiz rivojlanishiga to'sqinlik qilgan.

Umuman olganda, 1926–1945-yillarda Farg'ona vodiysida ta'lim tizimi evolyutsiyasi murakkab va ko'p qirrali jarayon sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu davrda yuz bergan o'zgarishlar nafaqat ta'lim tizimini, balki jamiyatning ijtimoiy tuzilmasi, madaniy qadriyatlari va dunyoqarashini ham tubdan o'zgartirdi. Mazkur tarixiy tajriba bugungi kunda ham ta'lim tizimini takomillashtirish jarayonida muhim ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abdurahimov, M. O'zbekiston ta'lim tizimi tarixi (XX asr boshlarida). – Toshkent: Fan, 2005.
2. Axmedov, B. Sovet davrida O'zbekistonda madaniy qurilish. – Toshkent: O'zbekiston, 1998.
3. O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Tarix instituti. O'zbekistonning eng yangi tarixi (1917–1991). – Toshkent: Fan, 2015
4. Sodiqov, Q. Farg'ona vodiysi ijtimoiy-madaniy hayoti tarixi. – Toshkent: Sharq, 2006.
5. Rakhimov, R. O'zbekistonda savodsizlikni tugatish siyosati (1920–1930-yillar). – Toshkent: Fan va texnologiya, 2012.
6. Qosimov, B. XX asr boshlarida Turkistonda ma'rifatparvarlik harakati. – Toshkent: Sharq, 2004.
7. Rajabov, Q. O'zbekistonda ta'lim tizimi va uning rivojlanish bosqichlari. – Toshkent: Fan, 2010.
8. Yusupov, E. O'zbekiston SSRda madaniy siyosat va ta'lim tizimi tarixi. – Toshkent: Universitet, 2013.
9. Xudoyberdiyev, A. Farg'ona vodiysi tarixi (XX asr). – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2008.
10. Tojimuhamedov, R. O'zbekistonda pedagogik fikr taraqqiyoti. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2011..